

kuktan faydalanmak üzere devletin hakkını savunmaya kalkışan Osmanlı delegelerini, "O hukuk size göre değil" diyerek azarlamasıyla daha iyi anlaşıldı.

BİBLİYOGRAFYA :

F. Eichmann, *Die Reformen des osmanischen Reiches: Mit besonderer Berücksichtigung des Verhältnisses der Christen des Orients zur türkischen Herrschaft*, Berlin 1858, tür.yer.; G. Rosen, *Geschichte der Türkei vom dem Siege der Reform im Jahre 1826 bis zum Pariser Tractat vom Jahre 1856*, Leipzig 1867, II, tür.yer.; F. Bamberg, *Geschichte der orientalischen Angelegenheit im Zeitraume des Pariser und des Berliner Friedens*, Berlin 1892, tür.yer.; Cevdet, *Tezâkir*, I, tür.yer.; G. Noradounghian, *Recueil d'actes internationaux de L'Empire Ottoman*, Paris 1902, III, 1-104; Lutfî, *Tarih*, IX, 230-244; C. R. von Sax, *Geschichte des Machtverfall der Türkei bis Ende des 19. Jahrhunderts und die Phasen der "Orientalischen Frage" bis auf die Gegenwart*, Wien 1908, s. 330-349; Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri*, Ankara 1953, s. 341-353, 354-364; Ali Fuat Türkeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyâsiyye* (nşr. Bekir Sıtkı Baykal), Ankara 1960, I, tür.yer.; W. Baumgart, *Der Friede von Paris 1856: Studien zum Verhältnis von Kriegsführung, Politik und Friedensbewahrung*, München 1972, tür.yer.; a.m.f., *The Crimean War: 1853-1856*, London 1999, tür.yer.; A. Palmer, *1853-1856 Kırım Savaşı ve Modern Avrupa'nın Doğuşu* (trc. Meral Gaspiralı), İstanbul 1987, tür.yer.; Fikret Adanır, "Der Krimkrieg von 1853-1856", *Handbuch der Geschichte Russlands* (ed. M. Hellmann v.d.g.r.), Stuttgart 2001, II, 1189-1250; Fuat Andıç - Süphan Andıç, *Kırım Savaşı: Âli Paşa ve Paris Antlaşması*, İstanbul 2002, tür.yer.; R. H. Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform: 1856-1876* (trc. Osman Akinhay), İstanbul 2005, s. 53 vd., 84-112; *Osmanlı Belgelerinde Kırım Savaşı (1853-1856)*, Ankara 2006, s. 66-79; *Muâhedât Mecmuası*, IV, İstanbul 1298, s. 242 vd.; H. Temperley, "The Treaty of Paris 1856 and its Execution", *The Journal of Modern History*, IV/3, Chicago 1932, s. 387-414; IV/4 (1932), s. 532-543.

KEMAL BEYDİLLİ

PARMAK

Bir uzunluk ölçüsü birimi.

İlkel antropometrik ölçü sisteminde insan parmağı esas alınarak belirlenen uzunluk ölçüsü birimidir. Parmağa Kıbtîce'de *ezba'*, İbrânîce'de *eşba'*, Arapça'da *ışba'*, Pehevîce'de *engüst*, Farsça'da *engüşt* / *engül*, Sanskritçe'de *engül*, Grekçe'de *daktilos*, Latince'de *digitus*, İngilizce'de *finger* (digit: işaret parmağının genişliği = $\frac{3}{4}$ inch), Fransızca'da *doigt* (pouce: baş parmak) denir. 994 (1586) yılına kadar Türkçe'de baş parmağın ucundan ilk eklemine kadar olan uzunluğu (SA, IV, 1594) -mimar arşınının yirmi dördte birine eşitti- **boğum** adı verildi. Yan yatırılmış işaret parmağının tırnak kökü hizasındaki kısmının ka-

lınlığına ise parmak denirdi ve arşınının altmışta birini ifade ederdi. Buna göre boğum her biri on iki iplikten (Ar. hat) ibaret 2,5 parmağa denk sayılırdı. Bu tarihten sonra arşınının yirmi dördte birine parmak denilmiştir (Gökyay, *İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, s. 179; Pakalın, II, 4, 754; SA, IV, 1594). Arapça'da bu birimle orta parmağın orta boğumunun genişliği kastedilir (Şeyhürabve ed-Dımaşkı, s. 13). İngilizce'de baş parmağın tırnak dibi hizasındaki kısmının genişliğini ifade etmek üzere **inch** sözcüğü kullanılır ki başağın ortasında yetişen arpalardan uç uca eklenmiş üçünün boyu uzunluğundadır. Elin baş parmak dışındaki dört parmağının genişliğine ise **kabza** (tutam) adı verilmiştir.

Ölçüler gelişip sistemleştikçe insan organlarından bağımsızlaşmış ve parmak da diğerleri gibi nisbeten standart bir uzunluk biriminin adı olmuştur. Birinin karnı diğerinin sırtına gelecek biçimde yan yana dizilmiş orta büyüklükte 6 (veya 7) arpa tanesi bir parmak sayılmıştır (Evliyâ Çelebi, Mekke arşınının parmağını 5 arpa olarak kaydeder, *Seyahatnâme*, IV, 536). Arpa da standartlaştırılarak yan yana birleştirilmiş 6 (veya 7) katır kuyruğu kılına eşitlenmiştir (İbnü'r-Rif'a, s. 78-79). Ölçü birimi olarak parmağa ve kabzaya bağlanan bir fikhî hüküm yoktur.

Yunan ve Roma arşını veya Mısır eski arşını ile aynı olan şer'î arşınının yirmi dördte birine, kabzanın da dördte birine denk gelen parmak (= $46,2 \div 24 =$) 1,925 cm. civarındadır. Nil nehrinin su seviyesinin ölçümünde kullanılan arşınlardan birinin parmağı ise 2,25 cm. olarak hesaplanmaktadır (Popper, s. 105). İslâm tarihi boyunca parmak ölçüsü -türevi olduğu arşının uzunluğundaki değişikliklere paralel biçimde-zamana ve mekâna göre farklılıklar göstermiştir.

Osmanlı devrinde XV. yüzyılın sonlarına doğru parmak 100 ipliğe, iplik de 100 örümcek ağı teline eşit kabul edilirdi. Ekrem Hakkı Ayverdi'nin yayımladığı Süleymaniye Camii inşaatıyla ilgili kayıtlarda XVI. yüzyıl mimar arşınının değeri 73,3 cm. olarak verilmektedir ki bu ölçüye göre parmak 3,05 cm. demektir (*Osmanlı Mi'mârîsi III*, s. 371-372; krş. Özduval, XV [1998], s. 101-115). III. Selim tarafından standart ölçü olmak üzere abanoz ağaçından yaptırılıp Mühendishâne-i Berrî-i Hümayun'a konulan mimar arşınının bir yüzü her biri 12 hattan ibaret olan 24 parmağa, diğer yüzü her biri onar hatlık yirmi eşit kısma bölünmüştür. 1841 yılının mimar arşınının değeri platin bir ayar

arşını ile 75,7738 santimetrelilik standarda bağlanmıştır. Buna göre parmağın askatları hat ve nokta (1 parmak = 12 hat = 144 nokta = 3,1572416 cm.), üskatları ise tutam / kabza, ayak / kadem ve arşın / zirâ'dır. Mimar arşınının uzunluğu sonraki tarihlerde yapılan düzenlemelerle 75,775 cm. kabul edilmişken hesapları kolaylaştırmak için 1869'da 75,8 santimetreye tamamlanmıştır, bunun parmağı da 3,1583 cm. eder. Tersane arşınınınki ise yaklaşık 3,53 cm. kadardır (İnciciyan, II/8 [1965], s. 74). Ancak Hidiv Tefik Paşa tarafından Ocak 1892'den itibaren geçerli olmak üzere çıkarılan 28 Nisan 1891 tarihli ölçü kararnameyle Mısır'da 75 santimetrelilik bir standarda bağlanan mimar arşınının parmağı 3,125 santimetredir. 29 Şevval 1298'de (24 Eylül 1881) yeni ölçülerin tanzim, tensik ve kullanım şekilleri hakkında eski ölçülerin karşıklarını gösteren listeleri de ihtiva eden bir kararnâme yayımlanmıştır. Buna göre yeni arşının yüzde birini ifade eden parmak her biri 10 noktadan ibaret olan 10 hatta bölünmüştür (*Fi 29 Şevval*, s. 2, 4-5; Young, IV, 371; *Système*, s. 4). Bu durumda yeni parmak metrik sistemdeki santimetreye karşılık gelmektedir.

Hindistan'da Ekber Şah'ın 41 parmaklık gez-i ilâhîsinin alt birimi engüştün metrik karşılığı 2,033239 cm. olmalıdır. Cihan-gir'in, taksimatını kolaylaştırmak için gezi-uzunluğunu değiştirmeksizin- kırk bölüme ayırttığı anlaşılmaktadır ki buna göre parmak ölçüsü 2,08407 santimetreye çıkmış demektir (Ebû'l-Fazl el-Allâmî, II, 66; Moreland, [1927], s. 120 [102]-103; *EI*² [İng.], VII, 139). Şah Cihan'ın zirâ-i pâdişâhîsinin parmağı ise 1,997456 cm. civarında hesaplanmaktadır (Singh, s. 283). John Gordon Lorimer'in XX. yüzyılın başlarında 18,75 İngiliz incine eşit olduğunu bildirdiği Bahreyn arşınının parmağı ((18,75 × 2,54) ÷ 24 =) 1,984375 cm. civarındadır (*Delilü'l-Hâlic*, I, 313; diğer arşınların parmakları için bk. ARŞIN).

Ayrıca güneş veya ay kutrunun on iki de birine parmak adı verilir ki ay ve güneş tutulmalarının genişliğini belirlemek için kullanılır. Arapça klasik denizcilik metinlerinde de isba' terimi okyanuslarda enlem derecelerini belirlemek üzere özellikle kutup yıldızı, Büyükeyi ve Küçükkeyi gibi yıldızların belli zamanlarda ufuk çizgisinden irtifânı ölçmekte kullanılan birimlerden olup "zâm" adı verilen sekiz alt bölüme ayrılır. Meselâ kuzey yönünde bir zâm (yani üç saat) seyreden bir gemi kutup yıldızının irtifânı 1/8 isba' yükseltecektir. XVI.

yüzyıl civarında yazılan bahriye metinlerinde 360° pratiklik açısından 224 isba' sayılmıştır ki 1 isba' yaklaşık 1° 36' demektir (EI² [İng.], IV, 96-97).

Günümüzde boruların dış (ve anma) çaplarını, civata türü bağlama elemanlarının dişli kısımlarının uzunluğunu (hatve) ve keçe gibi sızdırmazlık / yalıtım ürünlerinin ölçülerini belirtmekte kullanılan parmak kelimesiyle İngiliz inci (sembölü: ") kastedilmektedir. Ancak boruların anma çapları -et kalınlıkları ve suyun iç yüzeylere sürtünmesinden doğan basınç kayıpları göz önünde bulundurulduğundan- inçten (2,54 cm.) daha büyük bir ölçüyü ifade etmektedir. Bunlardan başka tekerleğin göbeğini çemberine bağlayan çubuklara da Türkçe'de parmak (ispit) adı verilir.

BİBLİYOGRAFYA :

H. H. Wilson, *A Glossary of Judicial and Revenue Terms*, Islamabad 1985, s. 26; Epiphanius, *Epiphanius' Treatise on Weight and Measures: The Syriac Version* (ed. J. E. Dean), Chicago 1935, s. 69; Birüni, *Alberuni's India* (trc. E. C. Sachau), London 1910, I, 166; İbnü'r-Rif'a, *el-İzâh ve'l-tibyân fi ma'rifeti'l-mikyâl ve'l-mizân* (nşr. M. Ahmed İsmâil el-Hârûfî), Dimaşk 1400/1980, s. 78-79; Şeyhürrebve ed-Dimaşkî, *Nuḥbetü'd-dehr fi 'acâ'ibi'l-ber ve'l-bahr* (nşr. A. F. Mehren), St. Petersburg 1866, s. 13; Ebü'l-Fazl el-Allâmî, *Â'in-i Akbarî* (trc. H. Blochmann), Delhi 1989, II, 66, 420; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, IV, 536; *Règlement et tables pour la conversion des poids et mesures*, İstanbul 1870, s. 7, 8; *Fi 29 Şevval Sene 1298 ve fi 11 Eylül Sene 1297 Tarihiyle Şeref-müteallik Buyurulan İrade-i Seniyye-i Hazret-i Pâdişâhî Mucebince Yeni Ölçülerin Tanzim ve Tensikitle Suver-i İcrâtiyyesi Hakkında Karamâmedir*, İstanbul 1299, s. 2, 4-5; G. Young, *Corps de droit ottoman*, Oxford 1906, IV, 370, 371; W. Hallock – H. T. Wade, *Outlines of the Evolution of Weights and Measures and the Metric System*, London 1906, s. 6; *Delilü'l-Hâlic* (Coğrafya), I, 313; W. Hinz, *Islamische Masse und Gewichte*, Leiden 1955, s. 54; W. Popper, *The Cairo Nilometer*, California 1959, s. 105; Ayverdi, *Osmanlı Mi'mârisi III*, s. 371-372; Orhan Şaik Gökyay, "Risale-i Mimariyye -Mimar Mehmet Ağa- Eserleri", *İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, Ankara 1976, s. 179; a.m.f., "Halk Dilinde Ölçü Birimleri", *TFA*, I (1981), s. 56-57; M. P. Singh, *Town, Market, Mint and Port in the Mughal Empire: 1556-1707*, New Delhi 1985, s. 283-284; *Système des mesures, poids et monnaies de l'Empire ottoman et des principaux états avec de nombreux exercices et des tables de conversion*, İstanbul 1988, s. 4; Mahmûd Fâhûrî – Selâhaddin Havvâm, *Mevsû'atü vaḥdâti'l-küyâsi'l-'Arabiyye ve'l-İslâmiyye*, Beyrut 2002, s. 92-93; M. H. Sauvare, "Matériaux pour servir à l'histoire de la numismatique et de la métrologie musulmanes", *JA*, sekizinci seri: VIII (1886), s. 482; W. H. Moreland, "The Mogul Unit of Measurement", *JRAS* (1927), s. 120 [102]-103; P. G. İnciyan, "XVIII. Asrın Sonunda Osmanlı Devleti: Tartular ve Ölçüler", *Hayat Tarih Mecmuası*, II/8, İstanbul 1965, s. 74; Alpay Özdural, "Sinan's Arşın: A Survey of Ottoman Architectural Met-

rology", *Muqarnas*, XV, Leiden 1998, s. 101-115; E. v. Zambaur, "İsba'", *IA*, V/2, s. 1068; "Ölçü", *SA*, III, 1562; "Parmak", a.e., IV, 1594; Pakalın, II, 4, 754; G. R. Tibbets, "İsba'", *EI²* (İng.), IV, 96-97; C. E. Bosworth, "Misâha", a.e., VII, 137-138; J. Burton-Page – P. A. Andrews, "Misâha", a.e., VII, 138-140; Dihhudâ, *Luğatnâme* (Muḥn), III, 3087, 3091.

CENGİZ KALLEK

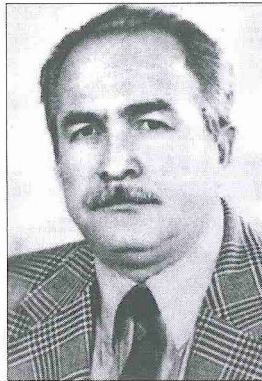
PARMAKSIZOĞLU, İsmet (1924-1984)

Tarihçi ve yazar.

Kavala'da doğdu. İlk ve orta tahsilini İstanbul'da tamamladı. 1945'te İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. Mezuniyet tezi olarak Orhan Köprülü ile birlikte *Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi'nin Hayatı ve Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli'nin* tenkitli neşrini hazırladı. Mezuniyetinden kısa bir süre sonra kütüphanecilik alanını seçti. 1945'te Manisa şehir kütüphanesinde başladığı memuriyetini İstanbul'daki Râgıb Paşa Kütüphanesi'nde sürdürdü ve genel müdürlüğe kadar yükseldi. Bu sırada komisyon üyelikleri, daire başkanlığı ve müsteşarlık makamlarında bulundu. En önemli faaliyeti olarak Türkiye kütüphanelerinin ihmal edilen veya çok ağır işleyen bir toplu katalogunun hazırlık çalışmalarına yön vermesi sayılabilir. Memuriyeti sırasında Bağdat'a resmî görevle gitti ve burada Arapça'sını ilerletti. 1962'de kütüphaneler genel müdür yardımcısı, 1966'da Din Eğitimi genel müdürü oldu. 1967'de bakanlık müfettişliği kadrosuna geçip Bağdat'a kültür ataşesi olarak gönderildi. Dönüşünde 1971'de yeniden Din Eğitimi genel müdürlüğüne getirildi. 1975'te Kültür Bakanlığı'nda başmüavirlik kadrosuna tayin edildi ve aynı yıl emekli oldu. Bulunduğu makamlar dolayısıyla tarih alanındaki çalışmalara öncelik verdi ve Türk tarih metinlerinin neşrinde ça-

ba gösterdi. Türk Tarih Kurumu bünyesi içinde tasnif çalışmalarına ve bazı neşriyat işlerine katkıda bulundu. Şark dilleri ve Osmanlı Türkçesi ile olan malzemenin düzenlenmesi sırasında bilgi ve becerisini ortaya koydu. 1983 yılında yeniden organize edilen Türk Tarih Kurumu'nun tayinle gelen geçici üyeleri arasında yer aldı. Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme*'sinin yeni neşri için oluşturulan komisyonda çalıştı ve eserin bazı bölümlerini sadeleştirdi. Son zamanlarında bütün mesaisini Kültür Bakanlığı bünyesinde başlatılan *Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu* çalışmalarına vermişti. 7 Ocak 1984'te vefat etti.

Eserleri. İsmet Parmaksızoğlu'nun eserleri büyük ölçüde tarihî metinlerin sadeleştirilmesine dayanır. Ayrıca kütüphaneler hakkındaki yazıları yanında bazı dergilere makaleler ve *İslâm Ansiklopedisi* için maddeler yazmıştır. Eserleri içinde *Türkiye'de Din Eğitimi* (Ankara 1966), *Genel Tarih: Eski Çağlar ve Türk Tarihinin İlk Dönemleri* (Yaşar Çağlayan ile birlikte, Ankara 1976), *Türklerde Devlet Anlayışı: İmparatorluk Devri 1299-1789* (Ankara 1982), *Tarih Boyunca Kürt Türkleri ve Türkmenler* (Ankara 1983), *Anadolu'da ve Türklerde Hristiyanlık: Küçük Kilise Tarihi* [baskı yeri ve tarihi yok] zikredilebilir. Kütüphanecilikle ilgili çalışmaları arasında *Manisa Genel Kütüphanesi Tarih-Coğrafya Yazmaları Kataloğu I. Türkçe Yazmalar Kataloğu* (İstanbul 1952) ve *Kıbrıs Sultan İkinci Mahmud Kütüphanesi* (Ankara 1964) sayılabilir. Tarihî metin neşirleri ise Kazasker Hafid Efendi'nin *Sefinetü'l-vüzerâsi* (İstanbul 1952), *Ermeni Komitelerinin İhtilâl Hareketleri ve Besledikleri Emeller*'dir (Ankara 1981). Ayrıca Mehmed Âsaf'ın 1909 *Adana Ermeni Olayları ve Anıların* (Ankara 1982) adlı eserini ve İbrahim Olgun ile birlikte Firdevs-i Rûmî'nin *Kutbnâme*'sini yayımlamıştır (Ankara 1980). Sadeleştirme çalışmaları içinde Silâhdar Mehmed Ağa'nın *Nusret-nâme*'si (I/1-3, Ankara 1962-1963; II/1-2, Ankara 1963), Ahmed Râsim'in *Osmanlı Tarihi (Seçmeler)* (İstanbul 1968) ve Hoca Sâdeddin'in *Tâcü't-tevârih*'i (I-V, Ankara 1992) bulunmaktadır. Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme*'sinden (Ankara 1982) ve İbn Battûta'nın eserinden (İstanbul 1993) seçmeler yapmıştır. Sadeleştirilen metinlerin ihtisar edilmiş olması, tamamlayıcı ve açıklayıcı notlara yer verilmemesi, bazı kelimelerde hata yapması bunların ilmi çalışmalarda güvenilir kaynak olarak kullanılmasını önlemektedir (bk. Gökyay, bibl.).

İsmet
Parmaksızoğlu